

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.22 (44) «18» Наполеон: 930.2 (470+571) (045)

О.М.ЗАХАРЧУК *

ПОЛЬСЬКЕ ПИТАННЯ В ДИПЛОМАТІЇ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА: НОВІ ПІДХОДИ ДО ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Аналізуються погляди деяких сучасних російських авторів на польське питання в дипломатії наполеонівської Франції. Зазначено, що за останні роки російська історіографія збагатилася новими студіями, які, виходячи за традиційні рамки теми війни 1812 р., більше уваги приділяють різноманітним аспектам участі Росії в антифранцузьких коаліціях.

Ключові слова: Наполеон Бонапарт, Франція, польське питання, Варшавське герцогство, коаліція, сучасна російська історіографія.

Серед багатьох проблем історичного минулого Франції світова історіографія впродовж тривалого часу звертає увагу на дослідження епохи Наполеона Бонапарта. Вивчення різноманітних аспектів його військової та державної діяльності, внутрішньої і зовнішньої політики належить до тих тем, інтерес до яких не тільки не зменшується, а навпаки, виявляє стійку тенденцію до зростання. Доказом цього може бути наявність величезного масиву літератури.

Дослідників завжди цікавила політика Наполеона у Східній Європі, зокрема його підхід до польського питання, котре для імператора французів було лише засобом досягнення головної військово-політичної мети – встановлення гегемонії Франції в Європі. Зокрема, він використовував його для тиску на Росію, Австрію та Пруссію, які в 1772, 1793 і 1795 рр. здійснили поділи Речі Посполитої.

Слід зазначити, що польське питання було предметом розгляду переважно польських дослідників¹. Але віднедавна з'явилася тенденція до зацікавлення

* Захарчук Олег Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та документознавства гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (Київ)

¹ *Handelsman M.* Napoléon et la Pologne 1806–1807 d'après les documents des Archives Nationales et les Archives du ministère des affaires étrangères. – Paris, 1909; *Askenazi S.* Napoleon a Polska. – Warszawa; Kraków, 1919. – Т.1–3; *Kukiel M.* Dzieje wojska polskiego w dobie napoleońskiej 1795–1815. – Warszawa; Lwów, 1918–1919. – Т.1–2; *Krotoska T.* Stosunek Talleyrand'a do sprawy polskiej w dobie I cesarstwa i kongresu Wiedeńskiego (1806–1814). – Kraków, 1935; *Pachoński J.* Legiony polskie: Prawda i legenda (1794–1807). – Warszawa, 1969–1979. – Т.1–4; *Skowronek J.* Z magmackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu: Alexander Sapieha. – Warszawa, 1992; *Nawrot D.* Litwa i Napoleon w 1812 roku. – Katowice, 2008.

цією проблематикою в Литві², Білорусії³, Україні⁴, Росії⁵. Традиції вивчення цього питання в Росії існували ще до революції 1917 р.⁶ У радянській період ним займалася відома московська дослідниця О.І.Федосова⁷. Відзначення 200-річчя війни 1812 р. стимулювало інтерес окремих російських істориків до польського питання в дипломатії Наполеона⁸.

Слід зазначити, що у цілому дослідники прагнуть усебічно вивчити проблему та дати об'єктивну оцінку подіям того часу. Проте іноді трапляються випадки, коли окремі автори намагаються підтасувати факти під особисту, аж надто суб'єктивну концепцію. Яскравим та показовим прикладом подібних праць стала монографія кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника Інституту російської історії РАН Є.В.Мезенцева⁹. Зокрема, у першому параграфі книги¹⁰ автор торкнувся і польського питання, причому вдавшись

² *Pugačauskas V.* Napoleono administracija Lietuvoje. – Vilnius, 1998.

³ *Швед В.* Польське питання ў заходнім рэгіёне Беларусі напярэдадні вайны 1812 г. // *Швед В., Данских С.* Заходні рэгіён ў часы напалеонаўскіх войнаў: 1805–1815 гады. – Гродно, 2006. – С.41–44; *Яго ж.* Памыж імперыялізмам і нацыяналізмам: спадчына Рэчы Паспалітай у палітыцы і планах Наполеона // Там жа. – С.5–56; *Лукашевич А.М.* Варшавское герцогство // Заграничные походы русской армии: 1813–1815 годы: Энциклопедия: В 2 т. / Отв. ред. В.М.Безоговский, А.А.Смирнов. – Москва, 2011. – Т.1. – С.195–196; *Несцячук Л.М.* Беларусь у вайне 1812 года. – Брэст, 2012. – С.46–50, 59–64.

⁴ *Ададуров В.В.* Польське питання у французько-австрійських відносинах епохи наполеонівських війн: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 1997. – 24 с; *Його ж.* Меморандуми польських авторів початку ХІХ ст. як джерело уявлень уряду Наполеона про південно-західні країни Російської імперії // Український історичний журнал. – 2008. – №2. – С.154–171; *Его же.* Польское дворянство юго-запада России в планах Наполеона во время весенней кампании 1812 года // История и историческая память: Межвуз. сб. науч. тр. – Саратов, 2012. – Вып.6. – С.164–180; *Громакова Н.Ю.* Польське питання як фактор міжнародної політики наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Україна та Волинь в наполеонівських війнах: Наук. зб. – Вип.41: Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 р. – Луцьк, 2012. – С.29–32; *Её же.* Польское оппозиционное движение в контексте французской внешней политики (конец ХVІІІ – начало ХІХ века) // Война 1812 года: события, судьбы, память: Мат. междунар. науч.-практ. конф. – Витебск, 2012. – С.13–17; *Захарчук О.Н.* Эволюция российско-французских отношений в 1807–1808 гг. (французский взгляд) и причины Отечественной войны 1812 года // Отечественная война 1812 года: Источники. Памятники, Проблемы: Мат. ХV междунар. науч. конф. – Можайск, 2009. – С.86–88; *Захарчук О.Н.* Волинь в планах польского генерала Михала Сокольніцкого // Минуле і сучасне Волині та Полісся... – С.184–191.

⁵ *Макарова Г.В.* Провозглашение Королевства Польского в 1812 году // Средняя Европа: Проблемы международных и межнациональных отношений: ХІІ–ХХ вв. – Санкт-Петербург, 2009. – С.113–134; *Её же.* Россия и создание конституционного Королевства Польского // Польша и Россия в первой трети ХІХ века: Из истории автономного Королевства Польского: 1815–1830. – Москва, 2012. – С.14–108.

⁶ *Попов А.Н.* Вопрос польский 1806–1809 гг. // Русская старина. – Санкт-Петербург, 1893. – Т.77. – С.667–695; *Погодин А.Л.* Занятие Польши // Отечественная война и русское общество: 1812–1912: Юбилейное издание. – Москва, 1912. – Т.3. – С.148–153; *Пичета В.И.* Польская конфедерация в 1812 г. // Там же. – С.154–161; *Погодин А.Л.* История польского народа в ХІХ в. – Москва, 1915; *Любавский М.К.* История западных славян. – Москва, 1917. – С.363–371.

⁷ *Федосова Е.И.* Польский вопрос во внешней политике Первой империи во Франции 1807–1812 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 1976. – 19 с; *Её же.* Польский вопрос во внешней политике Первой империи во Франции. – Москва, 1980.

⁸ *Филатова Н.М.* Россия в политической пропаганде княжества Варшавского в ходе кампании 1812 года // Славяноведение. – 2012. – №6. – С.60–73; *Фалькович С.М.* Миф Наполеона в сознании поляков // Там же. – С.74–77.

⁹ *Мезенцев Е.В.* Война России с наполеоновской Францией в 1805 году (действия русской армии в составе 3-й антифранцузской коалиции). – Москва, 2008.

¹⁰ Детальніше див.: *Захарчук О.Н.* Вступление России в войну с Францией в 1805 году: факты и домыслы в новой работе Е.В.Мезенцева «Война России с наполеоновской Францией в

до фальсифікації джерела. Так, дослідник стверджує, що у жовтні 1803 р. під час бесіди з польськими емігрантами Наполеон публічно заявив про свій намір відновити Польщу в кордонах 1772 р. під французьким протекторатом, що означало відокремлення від Росії Білорусії та Правобережної України¹¹. При цьому Є.В.Мезенцев посилається на документи, котрі не підтверджують його думки. В одному з них ідеться про те, що під час бесіди з польським вигнанцем Бонапарт висловив жаль із приводу долі його країни, докоряючи колишньому французькому урядові та самим полякам за те, що допустили розподіл країни¹². Далі у виданні зазначено, що повний текст документа опубліковано у збірнику Російського історичного товариства. Але складається враження, що Є.В.Мезенцев із ним не ознайомився, адже в ньому сказано, що, розмірковуючи про долю Польщі з поляком із Галичини, кавалером Мальтійського ордену Жабокрицьким, Наполеон у жовтні 1803 р. заявив йому, що «зараз потрібне диво, щоби відновити Польщу»¹³. Водночас у монографії одного з авторитетних дослідників наполеонівської епохи Ж.Тюлара, на яку також посилається російський автор, немає жодних повідомлень про те, що Наполеон твердо обіцяв полякам відновити незалежність їхньої держави¹⁴. Довічний консул Французької Республіки, до речі, указував на таку можливість у далекому майбутньому («Поляки завжди були друзями Франції; зараз мені доведеться помститися за них. Можливо, колись я змушу Росію, Пруссію та Австрію відновити провінції, які вони вже тричі поділили між собою. Політика північних дворів завжди була підступною, нелюдяною та підлою»)¹⁵.

Слід зазначити, що у жодному офіційному документі імператора французів не зафіксовано обіцянок стосовно відновлення польської держави в кордонах 1772 р. Наполеон чудово розумів, що такі намагання викличуть довготривалий збройний конфлікт із могутніми державами Європи¹⁶. Тому не випадково, за його власним висловом, він завжди вважав Польщу «за собом, а не метою»¹⁷. Утім, не зважаючи на це, певна частина польської еліти все ж таки розраховувала на допомогу Франції у відновленні своєї державності.

У 2009 р. вийшла праця наукового співробітника Інституту слов'янознавства РАН І.В.Макарової, яка також звернула увагу на дану проблему, у цілому

1805 году (действия русской армии в составе 3-й антифранцузской коалиции)» // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография. – Москва, 2010. – С.398–412.

¹¹ Мезенцев Е.В. Война России с наполеоновской Францией в 1805 году... – С.26; *Его же*. Причины и дипломатическая предыстория войны России с наполеоновской Францией в 1805 году // Мир и политика. – 2010. – №10 (49). – С.83.

¹² Внешняя политика России: Документы российского министерства иностранных дел. – Серия I (1801–1815). – Москва, 1960. – Т.1. – С.533.

¹³ Дипломатические сношения России с Францией в эпоху Наполеона I // Сборник Императорского русского исторического общества (далі – СИРИО). – Санкт-Петербург, 1889. – Т.77. – Док. №156. – С.382.

¹⁴ Тюлар Ж. Мюрат, или Пробуждение нации. – Москва, 1993. – С.162.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Захарчук О.Н. Российская империя в дипломатии Наполеона Бонапарта (1805–1807 гг.) // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. – Чернігів, 2011. – Вип.87. – №8. – С.32.

¹⁷ Посольство графа П.А.Толстого в Париже в 1807 и 1808 гг. / Под ред. Н.К.Шильдера // СИРИО. – Санкт-Петербург, 1893. – Т.89. – С.XL.

не додавши нічого нового через надто слабку джерельну базу¹⁸. Водночас стаття містить доволі багато фактологічних помилок. Зокрема, дослідниця стверджує, що у випадку вдалої війни з Росією у 1812 р. Наполеон збирався віддати Австрії Волинь, а Пруссії – Прибалтику¹⁹. Слід підкреслити, якщо Оттоманській Порті імператор французів у березні 1812 р. дійсно обіцяв повернути всі її володіння, які були завойовані Росією за останні 60 років, за умови, що вона укладе з Францією антиросійський союз²⁰, то стосовно Австрії подібні обіцянки офіційно не задокументовано. Це – вигадка радянської історіографії (І.С.Звавич, С.Б.Кан, А.К.Буцик, Л.Г.Бескровний, В.Н.Котов, Б.С.Абаліхін)²¹. Проте завдяки праці В.В.Ададурова вдалося розвіяти цей міф. Зокрема, працюючи в Архіві міністерства закордонних справ Австрії, дослідник віднайшов протоколи французько-австрійських переговорів про укладення двостороннього альянсу. У жодному з них не йшлося про попередній розподіл територій. Так, у таємних статтях прийнятого 19 лютого 1812 р.²² проекту договору говорилося лише про те, що «в разі щасливого завершення війни його величність імператор французів зобов'язується забезпечити його величності імператорові Австрії відшкодування та компенсації за втрати і збитки, яких він може зазнати через співпрацю під час війни»²³. Далі йшов перелік територій, які могли зацікавити імперію Габсбургів, затверджений Францем І. Проте Волинь там не фігурувала, оскільки Відень, щоб не посваритися з Петербургом, на неї й не претендував. Першими та єдиними у цьому списку були дунайські князівства, окуповані на цей час російськими військами²⁴. Зазначимо, що під час війни 1812 р. Австрія не порушила російський кордон, а Росія – австрійський, тому що перша другій війну офіційно не оголошувала, так само, як і Пруссія²⁵. Зокрема, австрійський корпус під командуванням генерала від кавалерії К.Ф.Шварценберга, що входив до складу Великої армії, як відомо, увійшов на територію Росії зі сторони Варшавського герцогства, а не Галичини.

¹⁸ Макарова Г.В. Провозглашение Королевства Польского в 1812 году.

¹⁹ Там же. – С.132.

²⁰ Архив внешней политики Российской империи. – Ф.133. – Оп.1. – Д.1982. – Л.207–208 об.

²¹ Див.: Звавич І.С. Меттерних и Отечественная война 1812 г. // Исторические записки. – Москва, 1945. – Т.1. – С.104; Кан С.Б. Дипломатические отношения в годы консульства и империи // История дипломатии / Под ред. В.А.Зорина, С.Д.Сказкина, В.М.Хвостова. – Москва, 1959. – Т.1. – С.483; Буцик А.К. Вітчизняна війна 1812 // Українська радянська енциклопедія. – К., 1960. – Т.2. – С.505; Бескровний Л.Г. Отечественная война 1812 года. – Москва, 1962. – С.141; Котов В.Н. Завойовницькі плани Наполеона І щодо України та їх крах // Вісник Київського університету: Серія «Історія і право». – К., 1965. – Вип.7. – С.82; Абаліхін Б.С. Український народ у Вітчизняній війні 1812 р. – К., 1962. – С.10; Абаліхін Б.С. Отечественная война 1812 г.: Участие украинского народа в борьбе с наполеоновским нашествием // История Украинской ССР. – К., 1983. – Т.4. – С.46; Его же. Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г. – Волгоград, 2012. – С.84. В основі монографії – докторська дисертація, захищена автором ще в 1979 р. (див.: Абаліхін Б.С. Борьба с наполеоновской армией на юго-западе России в период Отечественной войны 1812 г.: Автореф. дисс ... д-ра ист. наук. – Саратов, 1979. – 36 с.).

²² Усі дати наводяться за новим стилем.

²³ Цит. за: Ададуров В.В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії. – Л., 2007. – С.331.

²⁴ Там само.

²⁵ Богданович М.И. История Отечественной войны 1812 года по достоверным источникам. – Москва, 1859. – Т.1. – С.77.

Слід зазначити, що в документах французько-прусського договору, підписаного 24 лютого 1812 р., факт обіцянок Францією прибалтійських територій Пруссії за участь у війні проти Російської імперії також не підтверджується²⁶. Це – ще одна з вигадок радянської історіографії²⁷, представники якої стверджували, що Наполеон нібито намагався завоювати та розчленувати Росію²⁸. На жаль, згадані міфи продовжують експлуатувати сучасні дослідники²⁹.

Дуже суперечливим є також твердження Г.В.Макарової про те, що польська шляхта після створення у 1807 р. Варшавського герцогства дедалі більше орієнтувалася на Францію, виявляючи глибоку неприязнь до Росії, та продовжувала сподіватися на відновлення Польщі за допомогою Наполеона³⁰. Насправді серед польської шляхти існували й сильні проросійська та проавстрійська партії. Так, під час французько-австрійської війни 1809 р., у битві при Ваграмі, стрімка атака польських уланів ледве не вирішила її результат на користь австрійців³¹. Чимало шляхтичів, особливо в українських губерніях Росії, підтримувало російську владу. Зокрема, за свідченням графа Т.Морського, призначеного Наполеоном 20 липня 1812 р. спеціальним «комісаром-організатором у провінціях Волині, Поділля й України», на Волині проросійські налаштованими були князі Жевуський та Любомирський, сенатори Ворцель і Грайневський³². Були й інші магнатські роди, які в Росії почувалися набагато впевненіше, ніж колись у Речі Посполитій. Те, що шляхта Правобережжя мало вірила французьким обіцянкам, визнавав і сам Наполеон. Так, за його словами, під час кампанії 1812 р. він мав «погану підтримку від Литви та Варшавського герцогства, які не змогли здійснити навіть того, що поляки Поділля, Волині й України зробили для Росії, зібравши п'ять – шість тисяч козаків»³³. На наш погляд, тільки у споконвічно польських землях значна частина місцевої шляхти вбачала в підтримці Франції реальний шлях до незалежності.

Розглядає дану проблему Г.В.Макарова і в іншій своїй праці³⁴. Зокрема, зовсім непереконливим є твердження дослідниці про те, що напередодні війни Франції з Росією у травні 1812 р. між Наполеоном і урядом Варшавського

²⁶ Див.: *Kerautret M. Le grands traités de l'empire (1810–1815)*. – Paris, 2004. – Т.3. – Р.35–47; *Герасимова Г.И. Прусско-французский договор // Отечественная война 1812 года и освободительный поход русской армии 1813–1814 годов: Энциклопедия: В 3 т. / Отв. ред. В.М.Безотосный, А.А.Смирнов*. – Москва, 2012. – Т.3. – С.165–166.

²⁷ Див.: *Кан С.Б. Дипломатические отношения в годы консульства и империи*. – С.483.

²⁸ Див., напр.: *Ливчак Б.Ф. Народное ополчение в вооружённых силах России // Учёные труды Свердловского юридического института*. – Свердловск, 1961. – Т.IV. – С.58; *Бескровный Л.Г. Отечественная война 1812 года*. – Москва, 1962. – С.152, 593.

²⁹ Див.: *Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України*. – К., 2010. – С.212; *Кривонос Р. Наполеон I // Політична енциклопедія*. – К., 2011. – С.476.

³⁰ *Макарова Г.В. Провозглашение Королевства Польского в 1812 году*. – С.134.

³¹ *Falkowski J. Księstwo Warszawskie: Obrazy z życia kilku ostatnich pokoleń w Polsce: W 2 t.* – Warszawa, 1906. – Т.2. – С.60.

³² *Ададуров В.В. Наполеонові «українці»: шляхта Правобережжя у французьких планах воєної кампанії 1812 року // Краєзнавство*. – 2012. – №4. – С.34.

³³ Цит. за: *Ададуров В.В. Пришествие Наполеона, или Эссе о конфликте религиозных мировоззрений в Восточной Европе в начале XIX века // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография: К 200-летию Отечественной войны 1812 г.* – Москва, 2012. – С.54.

³⁴ Див.: *Макарова Г.В. Россия и создание конституционного Королевства Польского // Польша и Россия в первой трети XIX века: Из истории автономного Королевства Польского: 1815–1830*. – Москва, 2012.

герцогства було досягнуто угоди про проголошення Польського королівства³⁵. Зазначимо, що у цей час радикальне вирішення польського питання не відповідало зовнішньополітичним планам імператора французів. Як відомо, наприкінці 1811 р. Наполеон остаточно вирішив воювати з Російською імперією, що стояла на перешкоді здійсненню його задумів. У стратегічному плані Франція потребувала союзників. Одним із них стала Австрія. Зокрема, віденський кабінет ще після одруження 2 квітня 1810 р. доньки Франца I – Марії Луїзи з Наполеоном продемонстрував свою готовність до зближення. Тому не випадково напередодні війни з Росією французький правитель намагався використати австрійські військові та економічні ресурси у своїх цілях. У силу різних обставин Дунайська імперія пішла на співробітництво з Францією. Згідно з Паризьким союзним договором, підписаним 15 березня 1812 р., для участі в поході Великої армії в Росію Австрія виставила 30-тисячний допоміжний корпус під командуванням К.Ф.Шварценберга в обмін на гарантії недоторканості своїх кордонів та можливі територіальні прирощування. Зокрема, згідно зі ст. 5 таємного австро-французького договору Наполеон гарантував австрійському імператорові цілісність його володінь у Галичині³⁶. Що стосується Росії, до якої також входили колишні землі Речі Посполитої, то в Бонапарта були зовсім інші плани, ніж у профранцузької польської еліти. Захоплені ідеєю відновлення національної державності поляки не були спроможними оцінити реальну геополітичну та воєнну ситуацію в Європі взагалі й інтереси Наполеона зокрема, у тому числі стосовно польського питання³⁷. Як відомо, французький володар намагався завдати російській армії відчутних поразок у прикордонних битвах і таким чином змусити Росію підписати вигідний для Франції мир, у тому числі зобов'язання беззастережно дотримуватися умов континентальної блокади Великобританії³⁸. Польські ж політичні та військові діячі прагнули бачити сусідню з Польщею Росію максимально послабленою. Проте їхні плани суперечили намірам Наполеона в найголовнішому – у питанні відновлення держави. За свідченням секретаря-архівіста Наполеона барона А.Ж.Ф.Фена, імператор французів у березні 1812 р. заявив своїм міністрам, що «відновити Польщу дуже корисно для Європи, оскільки це захистить її від Росії, але воювати заради цього не варто»³⁹. Виходячи з цього, Наполеон не міг зараз радикально вирішувати польське питання. Такий розвиток подій викликав би труднощі при укладенні миру з Росією та ускладнив би відносини з союзною Австрією.

³⁵ Там же. – С.46.

³⁶ *Kerautret M.* Le grands traités de l'empire (1810–1815). – Т.3. – Р.56.

³⁷ *Захарчук О.Н.* Прожекты польского генерала Михала Сокольникового и Отечественная война 1812 года // Отечественная война 1812 года и российская провинция в событиях, человеческих судьбах и музейных коллекциях: Мат. Всеросс. науч. конф. – Малоярославец, 2009. – Вып. XVII. – С.195.

³⁸ Як свідчив камердинер Наполеона – Констан, напередодні вторгнення в Росію імператор говорив маршалу А.Берт'є: «Я нічого поганого не хочу Олександрові; це не з Росією я веду війну, так само, як і не з Іспанією. У мене є тільки один ворог – Англія, і це до неї я намагаюся всіма засобами підібратися в Росії. Я скрізь її переслідуватиму» (див.: Наполеон: Годы величия: Воспоминания секретаря Меневалея и камердинера Констана. – Москва, 2001. – С.364).

³⁹ *Fain A.* Manuscrit de l'an 1812. – Paris, 1827. – Т.2. – Р.50.

Утім, знаючи, що поляки неабияк розраховують на нього⁴⁰, у майбутній війні з Росією французький імператор поступив так, як і під час воєнної кампанії 1806–1807 рр. Для здійснення цього плану він вирішив знову використати ентузіазм поляків, нічого не говорячи про відновлення Польщі. У травні 1812 р. Наполеон зустрівся з міністром фінансів Варшавського герцогства графом Т.Матушевичем. Тоді було досягнуто домовленості про створення Генеральної конфедерації королівства Польського⁴¹. Ця організація повинна була мати антиросійську спрямованість, щоб об'єднати польських повстанців як на території Варшавського герцогства, так і поза його межами. Про наміри Наполеона щодо використання поляків лише проти росіян свідчить і його інструкція, дана 28 травня 1812 р. послові Франції у Варшаві Д.Ж.Ф.Прадту. У документі йшлося про організацію повстання в Литві, на Поділлі, Волині та в інших частинах колишньої Речі Посполитої, за винятком австрійської Галичини. Наголошувалося, що шляхта на території Росії має сформувати кавалерійські загони, завдання яких полягатиме в діях на флангах і в тилу ворога, «поставивши його приблизно в таке становище, в якому перебувала французька армія в Іспанії і республіканські військові сили за часів Вандеї»⁴².

У війні між Францією та Росією, що розпочалася 24 червня 1812 р. і яку Наполеон у пропагандистських цілях назвав «другою польською кампанією»⁴³, серед профранцузької польської еліти у цілому не виникало сумнівів, що Франція відновить Річ Посполиту. Отже, 28 червня 1812 р. на сеймі у Варшаві було створено Генеральну конфедерацію Королівства Польського⁴⁴. Водночас група впливових магнатів, щоб змусити імператора французів вирішити польське питання, підбурила незначну кількість депутатів сейму і тоді було також проголошено Корону Польську⁴⁵, що передбачало возз'єднання всіх польських

⁴⁰ Тільки протягом 1811 – початку 1812 рр. з'явилося 11 меморандумів, в яких Наполеонові пропонувалося відновити польську державу в кордонах 1772 р. як бар'єр західної цивілізації на сході. Їх автором був один із відомих діячів польського патріотичного руху дивізійний генерал М.Сокольніцький (див.: *Сокольніцький М.* «Исполнено по высочайшему повелению...»: Рапорт, поданный Наполеону начальником его контрразведки, польским генералом Михалом Сокольніцьким, с рекомендациями «о способах избавления Европы от влияния России». – Минск, 2003; *Ададуров В.В.* «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.78–79, 280–288, 310; *Його ж.* Меморандуми польських авторів... – С.156–157, 161, 162–163; *Захарчук О.М.* Українська тема в записках польського генерала Міхала Сокольніцького // Україна дипломатична: Наук. щорічник. – К., 2006. – Вип.7. – С.377–385; *Його ж.* Наполеонізнавство у дослідженні українських вчених // Матеріали III Міжнародного конгресу українських вчених «Українська історична наука на шляху творчого поступу». – Луцьк, 2008. – Т.3. – С.486–497).

⁴¹ *Skarbek F.* Dzieje Księstwa Warszawskiego. – Warszawa, 1897. – Т.3. – С.56–57.

⁴² *Вандаль А.* Наполеон и Александр I: Франко-русский союз во время Первой империи. – Ростов-на-Дону, 1995. – Т.4. – С.436.

⁴³ «Першою польською кампанією» імператор французів у листопаді 1806 р. назвав війну з Росією та Пруссією (див.: *Foucart P.* Campagne de Pologne. – Paris, 1882. – Т.1–2). 22 червня 1812 р. у зверненні до Великої армії Наполеон зазначив: «Солдати! Друга польська війна почалася» (див.: *Congrespondance de Napoléon I-er publiée par ordre de Napoléon III.* – Paris, 1867. – Т.23. – №18855. – Р.618).

⁴⁴ Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года, собранные и изданные по поручению его императорского высочества великого князя Михаила Александровича под ред. К.Военского. – Т.1 // СИРИО. – Санкт-Петербург, 1909. – Т.128. – С.33; *Protokóły Rady Stanu Księstwa Warszawskiego.* – Warszawa, 1995. – Т.3.

⁴⁵ *Любавский М.К.* История западных славян. – С.370–371; *Марбо М.* Мемуары генерала барона де Марбо. – Москва, 2005. – С.523; Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года... // СИРИО. – Т.128. – С.39.

земель у кордонах 1772 р. Проте, як уже зазначалося, у цей час повноцінне відновлення Польщі не входило до планів Наполеона. Насправді він ставив завдання на сеймі інспірувати створення такої організації, що повинна була мобілізувати всіх поляків на війну лише з Росією.

Відтак твердження Г.В.Макарової про те, що акцією з проголошенням Польського королівства Наполеон намагався сильніше прив'язати до себе поляків, забезпечивши їх сприяння у війні проти Росії⁴⁶, на наш погляд є безпідставним. Так, коли 11 липня 1812 р. до Вільна прибула депутація Генеральної конфедерації Королівства Польського, імператор французів відмовився затверджувати рішення сейму про відновлення Польщі. Зокрема, коли голова депутації генерал Ю.Вибицький заявив йому: «Визнайте, нарешті, що Польща існує!»⁴⁷, Наполеон відповів: «Якби я був поляком, то мислив і чинив би так, як ви. Я б так, як ви діяв на варшавських зборах»⁴⁸. Далі він відхилив претензії поляків на Галичину, повідомивши, що гарантував австрійському імператорові цілісність його володінь, проте заявив: «Нехай Литва, Самогітія (Жемайтія – О.З.), Вітебськ, Могильов, Волинь, Україна й Поділля проникаються тим самим духом, що я зустрів у Великій Польщі – і Провидіння увінчає успіхом святу вашу справу»⁴⁹.

Водночас на білорусько-литовських землях 1 липня 1812 р. Наполеон створив Комісію тимчасового уряду Великого князівства Литовського⁵⁰, що діяла незалежно від варшавської влади. Такий крок зайвий раз свідчив про те, що імператор французів, як і раніше, не бажав зв'язувати собі руки в польському питанні. Це могло серйозно ускладнити його відносини з Габсбурзькою імперією, яка була союзником Франції⁵¹, та в майбутньому стати перешкодою до укладення миру з Росією. Так, за свідченням колишнього посла Франції у Санкт-Петербурзі маркіза А.О.Коленкура, Наполеон ще напередодні війни з Росією заявив: «Поляки закликають мене, але я не думаю про цю реставрацію. [...] Це досить складна справа через Австрію»⁵².

Г.В.Макарова також стверджує, що після оприлюднення на сеймі у Варшаві наприкінці червня 1812 р. маніфесту про відновлення Польщі саксонський монарх Фрідріх-Август був проголошений польським королем⁵³. Невідомо, звідки дослідниця взяла таку інформацію, адже жодне джерело цього факту не підтверджує. Виходить, що «король був без королівства». Це – вигадка автора.

⁴⁶ Макарова Г.В. Россия и создание конституционного Королевства Польского. – С.48. На підтвердження своєї думки дослідниця посилається на відомого радянського полоніста У.Шустера (див.: История Польши. – Москва, 1956. – С.489–490), але в нього не йдеться про інспірацію Наполеона, а лише про те, що сейм і конфедерація ухвалили маніфест про відновлення Польщі.

⁴⁷ Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года... – Т.1 // СИРИО. – Т.128. – С.93.

⁴⁸ Там же. – С.98.

⁴⁹ Там же. – С.99.

⁵⁰ Див.: Попов А.И. Великая армия в России: Погоня за миражом. – Самара, 2002. – С.76–79.

⁵¹ Слід відзначити, що твердження О.І.Федосової про те, що радикальне вирішення Наполеоном польського питання напередодні війни з Росією могло серйозно ускладнити його відносини з Пруссією нічим не підкріплене (див.: Федосова Е.И. Польский вопрос во внешней политике Первой империи во Франции 1807–1812 гг. – С.148). Як уже зазначалося, у цей час Пруссія вже не мала польських земель, адже з них було створено Варшавське герцогство.

⁵² Коленкур А. Поход Наполеона в Россию. – Смоленск, 1991. – С.54.

⁵³ Макарова Г.В. Россия и создание конституционного Королевства Польского. – С.47.

У нашому розпорядженні є документ – маніфест від 12 липня 1812 р. про вступ Фрідріха-Августа до Генеральної конфедерації, що свідчить про протилежне. Зокрема, він починається словами «Божою милістю ми, Фрідріх-Август, король саксонський, герцог варшавський»⁵⁴.

У листопаді 2009 р. в Інституті військової історії міністерства оборони Російської Федерації захистив дисертацію В.П.Акуленко. Зокрема, у контексті участі Росії в європейських військово-політичних союзах кінця XVIII – початку XIX ст. він торкнувся польського питання в дипломатії Наполеона, не додавши нічого нового⁵⁵. Так, дослідник стверджував, що насправді відновити Польщу Бонапарт міг лише у випадку остаточного розриву відносин із Росією⁵⁶. Таким чином, В.П.Акуленко повністю повторив раніше опубліковане твердження О.М.Ситіна, при тому не даючи посилання на джерело отриманої інформації⁵⁷. Утім, як уже було зазначено, землі колишньої Речі Посполитої на той час опинилися не тільки у складі Росії, але й Австрії та Пруссії. І саме цього не врахував автор згаданої вище праці.

У 2012 р. в Москві вийшла друком книга петербурзького дослідника наполеонівської епохи, кавалера ордену Почесного легіону О.В.Соколова⁵⁸. У контексті російсько-французького протистояння автор розглянув і польське питання в дипломатії Наполеон. Слід зазначити, що, на відміну від інших російських істориків, котрі дотримуються «патріотичних позицій», О.В.Соколов (як колись і А.З.Манфред⁵⁹) сповідує франкофільські погляди⁶⁰. Відтак хоча його праця й ґрунтується на використанні різноманітних джерел і претендує на об'єктивний погляд, він не приховує своїх симпатій до наполеонівської Франції⁶¹. Зокрема, на наш погляд, автор надмірно ідеалізує польську політику Наполеона. Він стверджує, що в Тільзиті Наполеон не обдурич поляків, а навпаки, дав їм усе, що можливо було зробити для них у тій ситуації⁶². На підтвердження свого висновку О.В.Соколов посилається на працю відомого польського дослідника Ш.Ашкеназі, який зазначав, що «Наполеон – єдиний іноземний монарх, це єдиний великий європеець, який зробив щось добре для Польщі»⁶³. Слід зауважити також, що коли Ш.Ашкеназі працював

⁵⁴ Акты, документы и материалы для политической и бытовой истории 1812 года... – Т.1 // СИРИО. – Т.128. – С.71.

⁵⁵ Акуленко В.П. Участие России в европейских военно-политических союзах (конец XVIII – начало XIX в.): Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2009. – 31с.

⁵⁶ Акуленко В.П. Участие России в европейских военно-политических союзах (конец XVIII – начало XIX в.): Дисс. ... канд. ист. наук. – Москва, 2009. – С.72.

⁵⁷ Див.: Ситин А.Н. Россия и падение империи Наполеона // История внешней политики России: Первая половина XIX в. – Москва, 1995. – С.81.

⁵⁸ Якісно відрізняючись (у позитивному плані) від доробку інших сучасних російських істориків своїм комплексним підходом до польської проблематики в політиці Наполеона Бонапарта праця має повне право претендувати на статус одного з найкращих аналітичних досліджень у сучасній російській історіографії (див.: Соколов О.В. Битва двух империй: 1805–1812. – Москва, 2012).

⁵⁹ Манфред А.З. Наполеон Бонапарт. – Москва, 1972.

⁶⁰ Див. також: Соколов О.В. Аустерлиц: Наполеон, Россия и Европа, 1799–1805. – Москва, 2006. – Т.1–2.

⁶¹ Соколов О.В. Битва двух империй: 1805–1812. – С.74, 108.

⁶² Там же. – С.197.

⁶³ Askenazi S. Napoleon a Polska. – Т.3. – С.3–4.

над своєю книгою, польські політичні діячі сподівалися на допомогу країн Антанти, зокрема Франції, у відновленні державності. Намагаючись показати французьким політикам, що незалежність Польщі завжди була в інтересах Франції, Ш.Ашкеназі, на нашу думку, перебільшив заслуги Наполеона перед поляками, адже, як уже зазначалося вище, польське питання цікавило його суто як зовнішньополітичний інструмент. Не випадково створене Наполеоном Варшавське герцогство було засобом тиску на Росію та Австрію, а також тримало в напрузі Пруссію, що влучно зауважив відомий фахівець із зовнішньої політики Франції А.Вандаль: «Із самого початку він (Наполеон – О.З.) задумав струнку систему. Першою його думкою було створення на місці Німеччини на всю її довжину, від Райну до Вісли, низки країн, які б залежали від Франції [...] нарешті, у кінці цієї безперервної лінії – Велике герцогство Варшавське – з польських провінцій Пруссії»⁶⁴.

Цими заходами Наполеон намагався розв'язати низку завдань в анти-коаліційній боротьбі: по-перше, новостворені країни були своєрідними буферами між Францією та іншими державами Європи; по-друге, фінансові засоби, які Наполеон викачував із цих нових державних утворень, ішли на забезпечення воєнних операцій; по-третє, вирішувалася проблема поповнення армії, – адже війська, які були змушені виділяти «союзні» держави, потрапляли в безпосереднє підпорядкування Наполеона й вели бойові дії у складі французької армії; по-четверте, цими заходами імператор намагався забезпечити Францію союзниками, запобігти їх можливому приєднанню до антифранцузьких коаліцій; по-п'яте, таким маневром Франція розподіляла залежні від себе країни між ворожими державами, що заважало їм виступити спільним фронтом та розхитувало вже створені коаліції⁶⁵.

Доволі суперечливе також твердження О.В.Соколова, що в лютому 1807 р. князь А.Сапега представив план збройного повстання на Поділлі та Волині. Подібні задуми представляли імператорові й інші польські офіцери⁶⁶. Дослідник посилається на монографію сучасного польського історика Д.Наврот⁶⁷. Невідомо, звідки останній узяв таку інформацію⁶⁸, але, як свідчать французькі

⁶⁴ Вандаль А. Наполеон и Александр I: Франко-русский союз во время Первой империи. – Т.2. – С.112.

⁶⁵ Захарчук О.Н. Наполеон Бонапарт в борьбе с антифранцузскими коалициями: стратегия и тактика императора французов (1799–1814 гг.) // Бородино и наполеоновские войны: Битвы. Поля сражений. Мемориалы: Мат. II Междунар. науч. конф. – Можайск, 2008. – С.138.

⁶⁶ Соколов О.В. Битва двух империй: 1805–1812. – С.175.

⁶⁷ Nawrot D. Litwa i Napoleon w 1812 roku. – S.27–28.

⁶⁸ Автор цієї статті особисто спілкувався з Д.Навротом із приводу цього питання, але переконливої відповіді так і не отримав. Слід відзначити, що сучасна українська дослідниця Н.Ю.Громакова також стверджує, що А.Сапега разом з іншими шляхтичами запропонував Наполеону кілька проєктів організації повстання у підросійських регіонах, щоби втягнути його у воєнний конфлікт із Росією (див.: Громакова Н.Ю. Польське питання як фактор міжнародної політики наприкінці XVIII – на початку XIX ст. – С.30). Утім, навряд чи можна погодитися з нею щодо меморандуму, складеного А.Сапегою на ім'я Наполеона напередодні війни 1812 р. Н.Ю.Громакова посилається на книгу відомого польського історика Є.Сковронька (див.: Skowronek J. Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu: Alexander Sapieha. – S.163). Проте меморандум А.Сапеги було датовано кінцем 1806 р. і в ньому не йдеться про організацію повстання на Волині. На наш погляд, Н.Ю.Громакова разом зі Є.Сковроньком, книга якого рясніє помилками, плутають А.Сапегу з М.Сокольніцьким, у меморандумах якого напередодні війни з Росією 1812 р. Наполеонові пропонувалося відновити Річ Посполиту в кордонах 1772 р. та для проведення повномасштабних диверсій,

архівні джерела та рукописні фонди Львівської національної наукової бібліотеки ім. Василя Стефаника НАН України, меморандум А.Сапеги «Загальні ідеї щодо статистики Польщі», виявлений В.В.Ададуrowим, датовано кінцем 1806 р.⁶⁹ Саме тоді з цим документом ознайомився Наполеон, який настільки високо оцінив цю працю та інші послуги князя, що надав йому винятковий для іноземця титул камергера⁷⁰. Зокрема, у меморандумі йдеться про природу, економіку, географію та населення колишніх земель Речі Посполитої⁷¹ і жодного слова немає про організацію повстання на Волині та Поділлі в 1807 р., про що пишуть Д.Наврот та О.В.Соколов. Як свідчать джерела, А.Сапега був геологом, економістом та придворним Наполеона. Тому не можна погодитися з О.В.Соколовим, який стверджує, що у кампанії 1807 р. він воював у складі 3-го легіону під командуванням генерала Я.Г.Домбровського⁷².

Слід також зазначити, що план антиросійського повстання на Волині та Поділлі в 1807 р. представили Наполеону в окремих меморандумах згадані Д.Навротом відомі діячі польського патріотичного руху – А.Городиський та Ю.Нейман⁷³. Утім, тільки останній був колишнім офіцером. Зауважимо, що схожі помилки містяться й у новій публікації Д.Наврота⁷⁴. На нашу думку, дослідник, наслідуючи Ш.Ашкеназі, ідеалізує польську політику Наполеона. Зокрема, у його працях відсутній критичний підхід до аналізу інтересів французького імператора у Східній Європі.

О.В.Соколов вириває цитати з історичного контексту, при цьому спотворюється їх зміст. Наприклад, пишучи про створення Варшавського герцогства, він наводить цитату з документа, що не розкриває повністю намірів правителя Франції стосовно Польщі. Так, 4 липня 1807 р., звертаючись до Олександра І, Бонапарт заявляв, що французька політика спрямована на те, аби зона її безпосереднього впливу не розповсюджувалася далі Ельби: «Таким чином, край, що простирається від Німану до Ельби, буде бар'єром, котрий розділятиме обидві держави та не даватиме їм можливості обмінюватися шпильками, що перетворюються на гарматні постріли»⁷⁵. У цьому ж документі є слова

успіх котрих мав бути «вирішальним фактором для всієї кампанії», послати армійський корпус на Київ (див.: *Сокольніцкий М.* «Исполнено по высочайшему повелению...»... – С.113; *Ададуrow В.В.* «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.280–286). Твердження Н.Ю.Громакової про те, що французький уряд використовував польські легіони не проти загарбників Польщі, а для захисту новостворених італійських держав також не відповідає дійсності (див.: *Громакова Н.Ю.* Польське питання як фактор міжнародної політики наприкінці XVIII – на початку XIX ст. – С.29; *Ей же.* Польское оппозиционное движение в контексте французской внешней политики... – С.14). Як свідчать джерела, поляки під командуванням генерала Я.Г.Домбровського спочатку брали участь в облозі Мантуї, яку обороняли австрійські війська під командуванням фельдмаршала С.Вурмзера, а після капітуляції міста на початку лютого 1797 р. разом із французами ввійшли в нього (див.: *Pachoński J.* *Legiony polskie: Prawda i legenda (1794–1807).* – Т.1. – С.228–229).

⁶⁹ *Ададуrow В.В.* «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.77.

⁷⁰ Там само. – С.9–92, 107.

⁷¹ Там само. – С.91.

⁷² *Соколов О.В.* Битва двух империй: 1805–1812. – С.175.

⁷³ Див.: *Ададуrow В.В.* «Наполеоніда» на Сході Європи... – С.254–259.

⁷⁴ Див.: *Nawrot D.* Wołynianie w walce o odbudowę Polski w oparciu o Francję w latach 1806–1812 // *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Україна та Волинь в наполеонівських війнах...* – С.233.

⁷⁵ *Соколов О.В.* Битва двух империй: 1805–1812. – С.195. Див. також: *Napoléon Bonaparte Correspondence generalé, publié par la fondation Napoléon.* – Paris, 2010. – Т.7. – Р.924.

Наполеона про те, що він не бажає створювати польську державу під протекторатом Франції, аби не зіпсувати відносин із Росією, на що, як не дивно, не вказує О.В.Соколов⁷⁶. Крім того, при висвітленні польського питання російський автор не використав праці відомого дослідника М.Гандельсмана, написані на основі значного масиву архівних джерел, перш за все французьких⁷⁷, а також ґрунтовні студії польських істориків міжвоєнного періоду⁷⁸, дослідження Є.Сковронєка⁷⁹ та інших сучасних польських фахівців, які, до речі, дійшли висновку, що для Наполеона були найважливішими власні інтереси, а не незалежність Польщі.

Таким чином, слід визнати, що сучасна російська історіографія вкрай повільно звільняється від стереотипів в оцінці історичних подій доби Наполеона I, навіть попри те, що почали з'являтися праці, в яких по-новому розкрито різні напрями наполеонівської дипломатії. Це стало можливим завдяки використанню нових, головним чином зарубіжних джерел. Водночас окремі історики продовжують залишатися в полоні штампів радянської історіографії, не вважаючи за потрібне враховувати досягнення зарубіжних, у тому числі польських, колег. Аби уникнути подібного явища, на нашу думку, слід звернути більше уваги на джерельну базу та історіографічні здобутки, а також на використання нових методологічних підходів при дослідженні вказаної проблеми.

⁷⁶ Napoléon Bonaparte Correspondence generalé, publié par la fondation Napoléon. – P.926.

⁷⁷ Handelsman M. Napoléon et la Pologne 1806–1807 d'après les documents des Archives Nationales et les Archives du ministère des affaires étrangères. – Paris, 1909.

⁷⁸ Див., напр.: Kukiel M. Dzieje wojska polskiego w dobie napoleońskiej 1795–1815. – Warszawa; Lwów, 1918–1919. – Т.1–2.

⁷⁹ Skowronek J. Z magnackiego gniazda do napoleońskiego wywiadu: Alexander Sapieha. – Warszawa, 1992.

The viewpoints by some contemporary Russian authors to the Polish question in the diplomacy of Napoleonic French are covered in the article. Noticed that Russian historiography has become very increase by new studies in recent years. Unlike the traditional topics about war of 1812, more attention is paid to the different aspects of participation of Russia in the anti-French coalitions.

Keywords: Napoléon Bonaparte, French, Polish Question, Duchy of Warsaw, coalition, contemporary Russian historiography.

